

KÜLTÜR ve TURİZM BAKANLIĞI
ESKİ ESERLER ve MÜZELER
GENEL MÜDÜRLÜĞÜ

MİMARİDE TÜRK MİLLÎ ÜSLUBU SEMİNERİ

Metin SÖZEN

Birinci Ulusal Mimarlık Dönemi ve Mimarları

11 - 12 HAZİRAN 1984
ATATÜRK KÜLTÜR MERKEZİ
İSTANBUL

1. bas. No = ab 309
2. bas. No = ab 302

ÇEKÜL KÜTÜPHANESİ

DEMİRBAŞ NO. *0b309*

SINIFLAMA NO.

0b302

BAĞIŞCI

GELİŞ TARİHİ

BİRİNCİ ULUSAL MİMARLIK DÖNEMİ VE MİMARLARI

*Metin SÖZEN

1910 yılı dolaylarında örneklerini veren Birinci Ulusal Mimarlık Akımı'nın, cumhuriyetin ilk yıllarında etkilerini yitirmesi beklenemezdi. Üstelik yeni bir ulus yaratma çabalarının yoğunlaşmaya başladığı bir ortam içinde, yaygınlaşma olanağı da buldu. Belirli bir gelişme göstererek, 1930 yılı dolaylarına kadar etkinliğini sürdürdü. 1927 yılında Ankara'da yaptırılmak istenen Türk Ocağı Binası'nın, yarışmayı değerlendirecek kurulunda Ziya Gökalp'in bulunması, düşünce anlayışıyla mimarlık arasındaki ilişkiyi göstermesi açısından ilginçtir. Ancak bir nokta dikkati çekmektedir. Daha önce, özellikle Alexandre Vallauray ve Jachmund'un uygulamalarında görüldüğü gibi, batı seçmeciliğine uygun tasarlanmış yapılara, İslam dünyasının veya Osmanlı mimarlığının bazı öğelerini ekleyici tutum yerine, genellikle Selçuklu, Osmanlı dönemi yapı öğelerinin ön plana alınışı, belirgin olarak varlığını duyurmaktadır. Ancak temeldeki seçmeci tutumda bir ayırım ortaya çıkmamakta, yaslanılan kültürün seçiminde açıklık getirilmekte, diğer kültürlerin etkilerinden sıyrılma eğilimi güçlenmektedir. Kuşkusuz eğitimlerinin bir bölümünü batıda yapmış, deşindiğimiz yabancı mimarların yanında çalışmış, II. Meşrutiyeti izleyen ilk günlerde ürünler vermiş mimarlarımızdan, birdenbire yepyeni gelişmeler beklemek olanaksızdır. Ama mimarlarımızın ilk ürünlerinden başlayarak gelişmeleri izlenirse gittikçe kendi tarihsel miraslarına yöneldikleri görülür.

Cumhuriyetin ilk yıllarında, sınırlı sayıdaki mimarın hemen hemen tümüne yakını, ulusal mimarlık akımına bağlı kalmıştır. Bunun değişik nedenleri vardır. Bunlardan ilki yetiştikleri kurumlardaki eğitim düzenidir. Dönemin bu alanda en önemli eğitim kurumları olan Sanâyi-i Nefise Mektebi ile, Mühendis Mektebi'nde yerli ve yabancı öğretim üyeleri, eğitimin ağırlığını bu tür bir mimarlığa verdiklerinden, bu dönemde, bu eğitimde bir kuşağın yetişmesine olanak sağlamışlardır. Ayrıca öğretim üyelerinden çoğu da, bu tür bir mimarlığın başlıca uygulayıcısı olmuşlardır. Kurumların ders programları, ders kitapları incelendiğinde, ayrıntılarına kadar, geçmiş mimarlık örneklerinden alıntılara, bunların günün koşullarına uyarlanmış biçimlerine rastlanmaktadır. 1873 yılında Uluslararası

(*) Prof. Dr. Metin SÖZEN İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Öğretim Üyesi.

Viyana Sergisi için hazırlanan «Usûl-ü Mimari-i Osmanî» adlı kitapta, Montani Efendi ve arkadaşlarının çalışmalarından oluşan 189 levhada, Osmanlı mimarlığının ilginç örnekleri sergilenmektedir. Bu yayının da gösterdiği gibi, Osmanlı mimarlığı çok önceleri araştırma konusu olmuş, bir esin kaynağı olarak ele alınmıştır.

Ayrıca Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde, yönetimler bu üslubu desteklemişler, yaygın uygulama alanı yaratmışlardır. Bugünkü sınırlarımız içinde yapılacak kısa bir taramada bile, salt İstanbul, Ankara gibi başkentlerde değil, en küçük yerleşme merkezlerinde de değişik özellikler taşıyan örnekler rastlanabilir. Bu görünüm ve yaygınlık, kamu yapılarından başlayarak, konutlara kadar uzanmaktadır. XIX. yüzyılın sonu, XX. yüzyılın ilk çeyreği içinde, varlığını duyuran Birinci Ulusal Mimarlık Akımı konusunda, belirtilebilecek diğer bir nokta da, aynı yıllarda mimarlık alanında yeni gelişmelere tanık olunmasıdır. Dünyadaki bu gelişmelerin bize yansımamasının nedeni, o yıllarda toplumumuzun oldukça dışarı kapalı oluşuna bağlanabilir. Çünkü diğer ülkelerde de, her iki gelişme içiçe olmuş, her türlü deneme kendine göre ortam bulmuştur. Artık mimarlar cephe düzenlemekten, yoğun bezemecilikten uzaklaşmakta, toplumsal gelişmelere koşut, işlevsel değerlere ağırlık vererek, gelişen teknolojinin mimarlığa yansıtılabilmesine çalışmaktadırlar. Oysa mimarlarımız ulusal bilinç yaratmada, geçmiş değerlerin kullanılmasını yeğlemekle, ağır ağır gündeme gelen devrimlerle çelişkili bir ortam yaratmaktadırlar.

Kurtuluş Savaşı sırasında, yanma ve yıkılmalar sonucu yeniden ele alınması gereken kentlerde ise, değişik işlevli birçok yapıya gereksinim duyulmakta, sınırlı ekonomik koşullar içinde, bunların hızla üretilmesi gerekmektedir. Bu yüzden, yaygın olan üslup içinde kentler yeni yapılarla donatıldı.

Bu akımın öncülüğünü yapan mimarlar, geçmiş mimarlık öğelerini büyük bir coşkuyla incelemeye, bunlardan yararlanmaya çalışmışlardır. Eğitim kurumlarında sürekli cephe tasarımlarıyla yetiştiklerinden, uygulamalarında özellikle cephelere büyük özen göstermişler, çözülmesi gereken ilk nokta olarak, cepheleri ele almışlardır. Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde denenmiş değişik biçimli kemerler, cephelerde yeni düzenler içinde uygulanmışlardır. Bu kemerlerle hareketlendirilmiş cephelerin, bazen içeriyle ilişkilerinin sağlam kurulmadığı görülür. Cephelerde dikkati çeken noktalardan birisi de, girişlere özel önem verilmesi, mermer sütunlar, çini panolar, madeni bezemelerle zenginleştirilmesidir. Ayrıca bu tür öğelerin, yapının önemine göre tüm ön cephede kullanıldığı da olur. Mermer sütunların, çoğu kez baklavalı veya mukarnashlı sütun başlıklarıyla değerlendirilmesi, Klasik Osmanlı, Mimar Sinan dönemi yapılarındaki mimarlık öğeleriyle, büyük bir ilişki içindedir.

Ayrıca gene aynı dönemin çini motifleri, yeniden düzenlenerek, Kütahya atölyelerinde yaptırılmış, cephelere yerleştirilmiştir. XVI. yüzyılın üsluplaştırılmış bitkisel motifli İznik çinilerinin yeniden ele alınmasının dışında, çoğu kez kûfi yazılı şeritlerin bağlayıcı öge olarak değerlendirildiği de olur. Taş, çini, madeni bezemenin yanı sıra, vurgulanması gereken nokta, cephelerde bazen girişlerin, bazen de köşelerin kubbelerle hareketlendirilmesi, düşey çizgilerin güçlendirilmesidir. Bu tür kubbelerin bir bölümü, yalancı kubbe olarak düzenlenmiş, salt anıtsal görünme kaygısıyla ele alınmıştır.

Cephelerde sık kullanılan bir diğer özellik de çıkmalardır. Özellikle İstanbul, Ankara, İzmir gibi kentlerin, bu dönemde yapılmış büyük iş hanlarında, alttaki dükkânlardan sonra yapı geleneksel mimarlık örneklerinde olduğu gibi taşırılmakta, değişik biçimli konsollarla desteklenmekte, yapının olduğundan daha hareketli görünmesine çalışılmaktadır. Köşe arsalarında ise, köşeler yuvarlatılarak, zemin katından sonra dışarı taşırılmakta, çoğu kez bu görünüş bir kubbeyle bitirilmektedir.

Bu çok genel özelliklerin dışında, ana cepheler ayrıntılı incelendiği zaman, sayısız düzenlemelere gidildiği görülmektedir. Ancak kullanılan öğeler belirlidir. Yalnız bunların koşullara göre düzenlenmesinde ayırım ortaya çıkmaktadır. Hepsinde ana ilke, cephelerin ayrıntılarına kadar düşünülerek çözülmesidir. Yerleşme ve planın, gerekli işleve göre çözümü, cephelerden sonra gelmektedir. Bununla plan çözümünde yenilik getirilmediği söylenemez. Bu tür yargılar ayrıntılı çalışmalar yapıldıkça değişmektedir.

Cephelerde beliren diğer bir nokta da, ana cepheyle diğer cepheler arasındaki ilişkidir. Bu ilişki yapının önemine, yapıldığı yerin özel durumuna göre değişmekle birlikte, cephelerin çoğu kez eşit biçimde değerlendirilmediği bazen cepheler arasında büyük ayrımlar ortaya çıktığı görülmektedir. Bu, üslup değişikliklerinden, kullanılan malzemeye kadar uzanmaktadır.

Bu dönem mimarlarının bize ulaşan çizimleri ayrıntılı incelendiğinde, zengin cephe çalışmalarına rastlanmaktadır. Bunlardan, cepheler arasındaki ilişkilerle, cephelerde kullanılan tüm öğelerin, en ince noktasına kadar nasıl düşünüldüğü açık biçimde ortaya çıkmaktadır. İstanbul ve Ankara Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivlerindeki, başta mimar Kemalettin Bey ve arkadaşlarıyla ilgili olan çizimler gözden geçirildiğinde, salt cepheler için değil, en ufak ayrıntıya kadar çalışmalar yapılmış olduğu görülür. Bunlar daha önce sözünü ettiğimiz gibi, dış ve içte kullanılacak bezemeden başlayarak, tüm mimarlık öğelerine uzanmaktadır. Girişten bezemeli saçaklara, bacalara kadar, yapıların her noktasının araştırma konusu olması, bu dönemde yoğunluğun nerelerde toplandığını göstermektedir.

Yapıların önemli bir bölümünde, yeni yapı teknikleri ve malzemesi kullanılmakla birlikte, konusunu ettiğimiz öğelere yer verilebilmek için bu durum gizlenmiş, dışarıya yansımamıştır. Oysa cumhuriyetin kuruluş aşamasını geçip yeni atılımlara gereksinim duyulmaya başlamasıyla, Birinci Ulusal Mimarlık Akımı'na bağlı mimarlara ve eserlerine, eleştirilerin arttığı görülmektedir. Bunda yavaş yavaş dışa açılma eğilimlerinin de payı vardır.

Gerçekte bu yıllarda dışardan gelen, büyük kamu yapılarının bir bölümünü tasarlamaya başlayan yabancı mimarlar, değişimin ne yönlü olacağını somutlama yolundaydılar. Ancak iki değişik yaklaşımın iççeliği bir süre egemen olmuş, başkent Ankara dışında, Birinci Ulusal Mimarlık Akımı etkilerini sürdürebilmiştir. Oldukça uzun bir zaman dilimi içinde, Kurtuluş Savaşı'ndan çıkmış eski yerleşme merkezlerinde, başta kamu yapıları olmak üzere çok sayıda örnek verilmiştir. Ankara'da bile bir yandan kamu yapıları, öte yandan konut gereksinimi, bu tür geleneklerle üretilmiş yapılarla karşılanmıştır. Konutların büyük bir bölümü, kısa bir süre sonra yıkılmakla birlikte, diğerleri günümüze ulaşabilmiştir. Türkiye'nin tümünü kapsamına alan bu dönem yapılarını saptama çalışmalarımızın sonunda İstanbul, Ankara, İzmir dışında -aynı yoğunlukta olmakla birlikte- hemen hemen her eski yerleşme yerinde örneklerle rastlanabilmiş, kendine özgü özellikler gösteren denemeler de görülmüştür. Bu yüzden, dönemin tüm boyutlarıyla eleştirilmesi ve değerlendirmenin yapılabilmesi, ayrıntılı araştırmaların sonucuna bağlıdır.

Ayrıca düne kadar Kemalettin ve Vedat beylerin çevresinde oluşan mimar, mühendis adları araştırmalarımız sonucu oldukça genişlemiş, bu döneme emeği geçen, uygulama yapmış kişilerin sayıları çoğalmıştır. Daha ayrıntılı araştırmalarla, uygulama yapmış kişilerin çalışma ortamları, becerilerinin derecesi aydınlatıldığında, durum daha açık ortaya çıkacaktır.

Bu amaçla eğitim kurumlarındaki belgelerin taranması, projelerin ortaya çıkarılması, o dönem yayınlarının gözden geçirilmesi, yaşayanlarla görüşmeler, daha birçok mimar adını ve uygulamalarını belirleyebilir. Bugüne kadar saptayabildiğimiz adların bir bölümü şunlardır : Ahmet Burhanettin Tamcı, Arif Hikmet Koyunoğlu, A. Kemal, Ahmet Kemalettin, Alaettin Özaktaş, Ali Talât, Aram Hancıyan, Cemil, Denari, Ekrem Hakkı Ayverdi, Falih Ülkü, Galip, Giulio Mongeri, Hafi, İbrahim Beykozlu, İrfan, J. D'Armi, Kavafyan, Kıryakidis, Küçük Kemal, Kemal Altan, Leon Güreğyan, M. D. Çurvidas, Mehmet Feşci, Mesut Özek, Mehmet Nihat Nigizberk, Mukbil Kemal, Muzaffer, Vedat Tek, Nafilyan, Necmettin Emre, Nesim Sisa, Nuri Nafiz, Pappa, Peçilas, Rafael Rus, Şefik, Tahsin Sermet, Tanaş Yamas, Taşcıyan, Terziyan, U. Ferrari, Yahya Ahmet, Vangel, Yorgiadis, Ziya, Zühtü Başar.

Görüldüğü gibi, II. Meşrutiyet sonrası gelişmeler, cumhuriyetin ilk yıllarında da egemenliğini sürdürmüş, düşünce yapısıyla mimarlık arasındaki uyum, bir süre ortama egemen olmuştur. Dünyadaki yeni gelişmelere bir oranda kapalı gözükten bu ortam, her konuda ulusal bilincin oluşmasına çalışan anlayışa uygun gelişmiştir. Adını sıraladığımız mimarlar içinde yabancı sayısı sınırlıdır. Onlar da bu akıma bağlı kalmışlardır. Çok az sayıda mimar, yeni devletin yapı gereksinimlerini, zaman ve olanak gerektiren bir yöntemle üretmişlerdir. Kamu yapılarında bir oranda başarılı olan bu yaklaşım, konutlarda istenen sonucu vermemiştir. 1927'den sonra, yavaş yavaş dünyada mimarlık alanındaki yeni gelişmeler etkilerini duyurmaya başlayınca, döneme eleştiriler de yoğunlaşmıştır. Bu arada Kemalettin Bey'in erken ölümü, batıya açılma çabalarının artması, eğitim kurumlarında Vedat Bey'in, Giulio Mongeri'nin yerine değişik anlayışta yabancıların getirilmeleri, ilgili eğitim kurumlarında yapılan değişiklikler, yabancı mimarların ilk ürünlerini vermeye başlamaları, batıya her alanda yetişme istekleri, yeni bir dönemi de birlikte getirmiştir.